

ZACETKI DELOVANJA SPOMENIŠKOVARSTVENE SLUŽBE NA OBALI

Nace ŠUMI

dr., redni profesor Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Askerčeva 2, SLO
 prof., Università di Lubiana, Facoltà di filosofia, 61000 Ljubljana, Askerčeva 2, SLO

IZVLEČEK

Prispevek povzema nastanek slovenske spomeniškovarstvene službe na Slovenski obali. Posebej izpostavlja nekatere odločilne dogodke pri obravnavi in raziskavah kulturne dediščine od prvih povojnih let do našega časa.

Vnaprej se moram opravičiti, da ne bom mogel predstaviti svojega pogleda in dediščino in njeno varstvo v istrskih mestih na nekakšen objektivni način, kakor morda kdo pričakuje. Sem pripadnik generacije, ki je doživela usodna vojna leta in potem ne manj usodne povojne čase, ko smo Slovenci lahko prvič rekli, da imamo svoje morje z vsem, kar sodi zraven tudi na kopnem, hkrati pa smo presenečeno in zgrozeno spremljali groba uničevanja prav te dediščine. Povrh je moja generacija razen redkih izjem tedaj sploh prvič videla obalo naše Istre. Prva moja pot v Koper sodi v čas, ko je bila Istra razdeljena še v cono A in B. Žal je bil to čas, ko so v Ljubljani prodajali samo FK filme iz Zagreba in sem lahko šele v temnici ugotovil, da so filmi iz Istre na drobno posuti z rjo in torej popolnoma nerabni za objavo.

Ne vem več, kako sem prišel semkaj, menda z avtom, ki ga je dal na voljo ljubljanski župan svojemu konservatorju. Vsekakor pa je bila ta prva moja pot v Istro - v njeno notranjost sva potem potovala skupaj z E. Cevcem, ki je pripravljal razstavo ljubljanske srednjeveške plastike - veliko presenečenje. Nenadoma se človek znajde, navajen dežele s kulturo ometa, v krajih, kjer povsod prebija na površje kamen in posebej poudarja arhitekturo. Kaj bi dala Ljubljana za en sam portal, kakršnih je v Kopru in drugod na desetine. Bil sem torej v deželi, ki je bila za skušnjo celinskega Slovenca neprimerljiva. Seveda sem vsaj bežno poznal Italijo, toda Italija je bila že znana. Koper pa ne. Zavedal sem se, da bo treba to območje najprej osvojiti, pridobiti za svoje, preden bo mogoče o tem pisati, opravljati varstvena dela in vse drugo.

Moji spomini na Istro v teh letih niso popolnoma povezani in so tudi nepomembni, zato se bom omejil na nekatere utrinke in izseke.

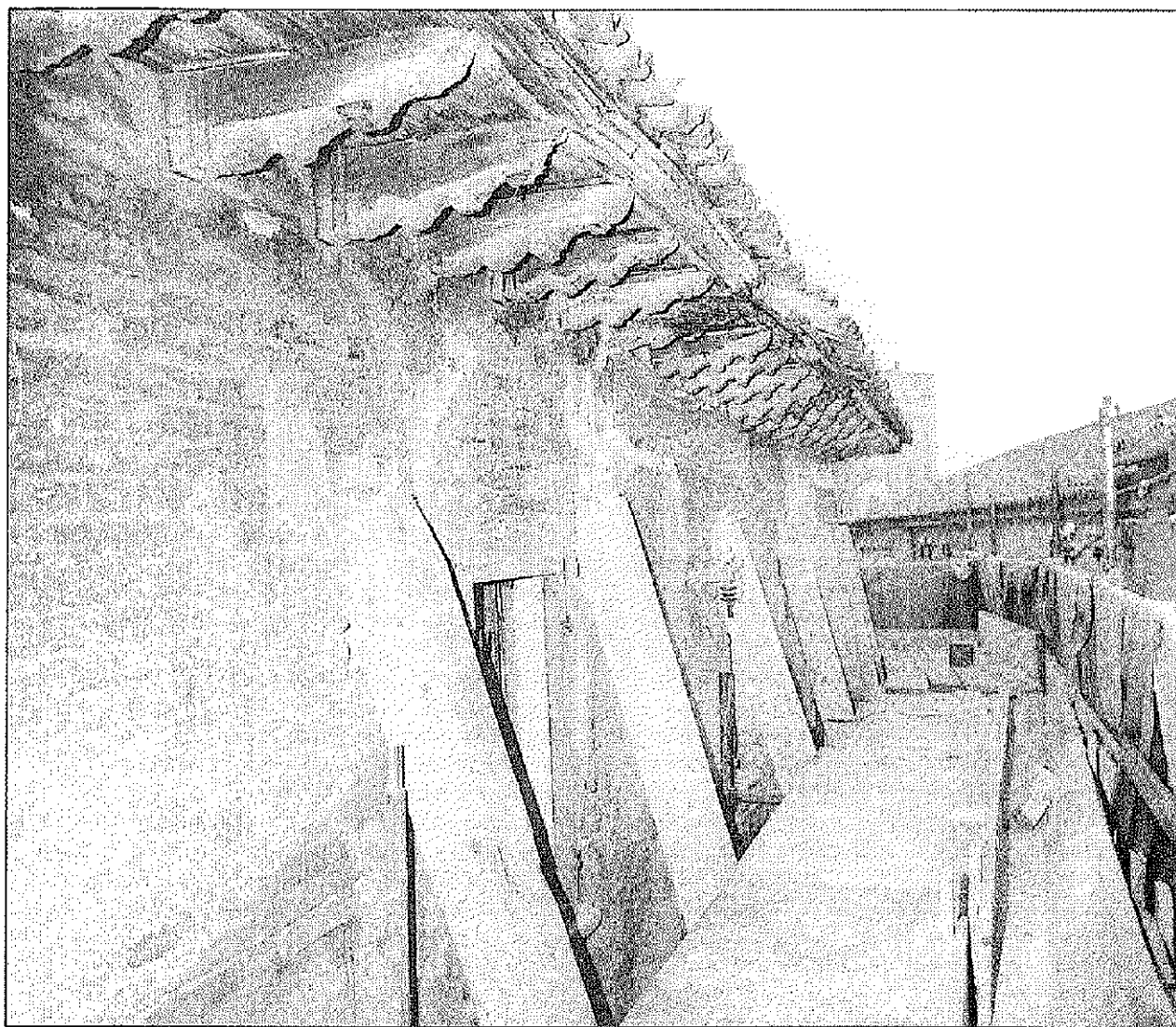
Pred očmi imam najpoprej opus Eda Mihevca, ki se je pojavil na Obali s svojo, kakor smo že takrat rekli regionalno arhitekturo. Bil je to čas, ko se je Slovenija odločila, da v Kopru zgradi svoje pristanišče, ne da bi kdorkoli predvideval posledice tudi za dediščino. Na razstavi Mihevčevih načrtov je bila tudi studija, ki je baje danes nihče ne najde, ki pa je predvidevala postavitev celega niza stolpnih okrog mestnega jedra. Taka shema naj bi bila organsko nadaljevanje stare koprskve vedute, prav tako prisotne na razstavi, s številnimi stolpi cerkva in kapel. Kakor vsi vemo, ni ostalo le pri načrtih. Začela so se rušenja, med drugim na temenu otoka, kjer stoji neizrazita stolpnica za samce, postavljena kot pest v obraz staremu mestu. Skratka doživeli smo pravi opoj optimizma in brezobzirnosti obenem. Ko so nam pripovedovali, kako je arhitekt znal organizirati take posege, je človeku zastala beseda. Zelo rad se je skliceval na dogovore s takratnim jugoslovanskim možem številka ena: kdo bi mogel preveriti take navedbe? Mihevc je rodil sistem form, ki so se potem nenehno ponavljale. Semkaj štejejo betonski konzolni venec, značilna visoka okna, zaprta s polknicami, in še več takega. V Ljubljani smo se spraševali, kdo bo kos poplavi form tega arhitekta. Nekaj let kasneje je Mihevčeva skupina načrtovala in potem postavila hotel na Punti v Piranu, stavbo, ki so jo po ostrih protestih stroke v strešni partiji vsaj kozmetično razčlenili, pritličje pa oblikovali baje kot neobhoden bunker za kegljanje. Keglišče so seveda kasneje podrli, toda pred sodnim stolom občinskih struktur na čelu s takratno predsednico občine in ob

brezhrbteničnem zastopniku arhitekturne stroke je takrat bilo doseženo svoje. Matija Murko je v imenu spomeniškovarstvene službe lahko samo ugotovil, da so njene možnosti odpora izčrpane.

Takih zadev je bilo v Istri še veliko. Bil je to hkrati čas, ko je, denimo, konservator Emil Smole prejel ukaz, da mora pospraviti mistiko z ulic in trgov. Podobno se je zgodilo v Mariboru. Mišljena so bila seveda znamenja in grbi. V teh letih se je pokazalo, da je bila Ljubljana daleč najbolj odporna točka v srečanju z nerazumevanjem, s črtanjem zgodovine in ostrimi poskusi "visto-smerjanja". Konservatorji na terenu, takrat še redki, so se

morali znajti, kakor so vedeli in znali. Nekaj hudih trčenj je znal preprečevati direktor osrednjega zavoda Edo Turnher, ki si je po lastni pameti in nasvetu Franceta Steleta izbral takrat vodilne arhitekta za svoje sodelavce, bil pa je seveda učinek takega taktiziranja zelo omejen.

Naj prekinem spomine s kratkim povzetkom raziskave dediščine na Obali. Dokler se niso pojavili prvi konservatorji in drugi delavci na Obali, smo imeli za študij tukajšnje dediščine na voljo seveda samo italijansko literaturo, del pomembnega gradiva pa je bil celo odnesen v Italijo. Spominjam se, kako je raziskave za-

Koper, Obzidna ulica 9 - hiša Favento Guzzi, leseni konzolni napušč - med obnovitvenimi deli leta 1977.

stavil Emil Smole, ki je svojo prvo službo nastopil v Kopru, kasneje pa do smrti predano delal na Goriškem. Njegov menda prvi tekst je bil posvečen dostopu s celine v Koper mimo Levjega gradu in skozi vrata Muda. Breda Kovič in Miroslav Pahor sta napisala prvi vodnik po Piranu. Matija Murko se je posvetil renesančnim palačam v Kopru. Veliko dejanje in vzpodbudo je pomenila Bernikova knjiga o Kopru, Izoli in Piranu, ki jo še sedaj štejem med ključne tekste o urbanih naseljih na Slovenskem. Knjiga je pomagala zastaviti spomeniško delo v vseh treh obalnih mestih. Monografija se

harmonično vključuje v kasneje še vse večjo skupino podobnih del o drugih naših mestih, ki so jih obdelali različni avtorji, tako C. Avgustin, J. Curk, S. Vrišer, a tudi jaz sam. Poleg tega je bila arhitektura Obale predstavljena v vseh monografskih prikazih različnih avtorjev od romanike M. Zadnikarja, gotike I. Komelja, renesanse in baroka izpod mojega peresa. Tako je torej naša Istra spregovorila tudi v slovenščini.

Kiparska ustvarjalnost na Obali je bila prav tako izčrpno upoštevana v raziskavah E. Cevca za srednji vek in S. Vrišerja za barok. Tudi slikarstvo je bilo dobro

Koper, Obzidna ul. 9 - hiša Favento Guzzi, zunanjsčina po končanih restavratorsko-konservatorskih delih. Po obnovi sedež koprskega oddelka MZVNKD Piran.

obdelano v študiji T. Brejca. O moderni umetnosti pa seveda velja, da so jo kritiki spremljali sproti, še prav posebej z galerijsko dejavnostjo, s katero je nekatere bistvene lastnosti izluščil A. Medved. Lahko rečemo, da je bila torej v preteklih desetletjih popolnoma odpravljena zamuda pri preučevanju umetnostne dediščine in da so raziskave tega gradiva bistveno zaokrožile našo vednost o umetnosti na Slovenskem.

Vzporedno s takimi preučevanji pa so seveda na Obali vznikala in terjala rešitve odprta vprašanja varstva dediščine, in sicer vzporedno z delom v drugih središčih te službe. Namenoma govorim o več središčih, pri tem mislim na delo te službe v posameznih regijah, zakaj osrednji zavod je nenehno izgubljal na pomenu, zaradi česar je bilo zmeraj težje vzpostaviti enotno metodološko usmeritev. Regionalni zavodi pa so več ali manj redno organizirali sodelovanje s skupino posebej pripravljenih delavcev kot zunanjih sodelavcev, da bi bili postavljenim nalogam lahko kos. Resnica je namreč, da količkej pomembne in obsežne varstvene naloge ne more izpeljati en sam zavod s svojimi močmi. Različno gradivo v vsakem območju pa seveda povzroča posebne probleme in zahteva posebne prijeme za reševanje.

Ena temeljnih nalog, ki jih nobeno središče ni moglo pustiti ob strani, se nanaša ne toliko na posamezne stavbe, marveč na večje in manjše komplekse. Izkušnje, najprej pridobljene v Ljubljani, pa potem v vseh drugih mestih na Slovenskem, so dokazale, da so poenoteno zastavljene prenovitvene pobude za večja območja neuspešne, če zanikajo individualnost sleherne posamezne stavbe, ki obstaja navkljub vključevanju v širše urbane enote. To skušnjo je obalni zavod na svoji koži občutil v Piranu, kjer so sklenjeno "napadli" židovsko četrt. Tudi tukaj se je izkazalo, da je treba upoštevati zgodovinsko rast in značaj vsake stavbe posebej.

Najpomembnejša lastnost, ki loči obalna mesta od celinskih, je oblikovanost trgov, tistih, ki se odpirajo proti morju, kakor tudi notranjih trgov. Končno smo dočakali, da se z vso resnostjo lotevajo preučevanja in prenove osrednjega koprškega trga. Pri tem se je izluščilo spoznanje, da je treba skrbno upoštevati vse ohranjeno, da pa to nikakor ne zadošča za resnično

regeneracijo trga oziroma glavnih stavb na trgu. Sklep, da je treba v Pretorski palači seže projektirati skladno notranjščino, je vsekakor zelo poučen. Poučen tudi zato, ker se sedaj, deloma po grenkih skušnjah z nekaterimi posegi na obali zlasti še v Piranu, tudi arhitekti vključujejo kot enakovredni sodelavci pri obravnavi posameznih vprašanj.

Nobeno še tako kratko poročilo o dejavnosti spomeniškovarstvene službe na Obali pa seveda ne more obiti dilem, ki jih je sprožila zadnja prenova talne ploskve Tartinijevega trga v Piranu. Dilema je očitno v dobro vidnem nasprotju med prvobitno tlakovano površino, čeravno nikoli ni bila do konca oblikovana, in prenosom "dunajskega" pretirano lahkotnega odra v našo Istro. Upajmo, da se kaj podobnega v Kopru ne bo zgodilo, prav tako ne v Izoli.

Še nikoli javnost na Obali ni tako zavzeto spremljala dela spomeniškovarstvene službe, kakor se to dogaja zdaj. Vzrok za takšen nov položaj je mogoče iskati v kratki predzgodovini današnjega stanja. Zlasti T. Mikelnu gre gotovo zasluga, da je na Obali dvignil dejavnost službe na raven splošnega interesa. Zavod se je do te mere okrepil, da se danes lahko uspešno spoprijema s še tako delikatnimi nalogami, poleg tega pa zna pritegniti potrebne sodelavce od drugod za njihovo uspešno razrešitev. Splošni pogoj, ki ga je izpolnila zgodovina v povojnih desetletjih, pa je predvsem ta, da sedaj delajo generacije tukaj rojenih in ne zgolj tiste skupine ljudi, ki so po drugi vojni prišle na zelo odločilne položaje v vseh treh istrskih mestih, potem ko so jih zapustili stevilni optanti.

Na koncu še priznanje vsem delavcem te službe, prav posebej seveda tistim, ki sem jim lahko sam pomagal do tako odgovornega dela. Ne morem si kaj, da se ne bi ob tem spomnil na Sonjo Hoyer, ki sva jo s S. Bernikom po njeni diplomski skoraj na kolenih prosila, naj sprejme ponujeno mesto. Kakor je znano, je postala prva doktorica znanosti v okviru spomeniške službe na Obali in za zdaj edina, ki jo tudi kolegi onstran meje označujejo kot našo. Naj bi bila taka pot spodbuda tudi za druge, mlajše.

RIASSUNTO

Il contributo sunteggia l'avvio del servizio per la tutela dei beni monumentali nella Riviera slovena. In particolare vengono ricordati alcuni eventi che hanno caratterizzato la trattazione e le ricerche del patrimonio culturale dai primi anni del dopoguerra al giorno d'oggi.